

Андрухів О.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ

ПОНЯТТЯ ГЕНОЦИДУ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Уже в грудні 2024 р. буде 76 років з моменту прийняття Генеральною асамблеєю ООН «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (9.12.1948 р.). У лютому 1955 р. Конвенцію ратифікувала УРСР, а отже наступного року мине 70 років, коли ми визнаємо норми цього міжнародного акта. На жаль, тільки в умовах повномасштабного вторгнення росії, увага пересічних громадян, політиків і насамперед науковців, вкотре повернута до змісту Конвенції, адже злочини, які вчиняли російські військові в Україні, інакше як геноцидом кваліфікувати не можна. Такий висновок можна зробити керуючись здоровим глуздом, але в правовій площині довести факт спеціального умислу («*dolus specialis*») і як наслідок звинуватити чи окремих військових чи державу росію в акті геноциду загалом, видається проблематичним.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне виокремити низку проблемних моментів у «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», які станом на XXI ст. є застарілими, або такими, що вимагають зміни.

Конвенція про геноцид визначає геноцид як певні дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу» [1]. Це визначення є основою для юридичної інтерпретації випадків геноциду. Основною умовою, що дозволяє кваліфікувати факт геноциду є намір або спеціальний умисел («*dolus specialis*») завдати шкоди або знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу. В цьому одночасно є й ключовий недолік Конвенції, яка формувалася в другій половині 1940-х рр. як умова покарання Німеччини за масові вбивства в Європі.

На нашу думку, варто звернути увагу на цілу низку недоліків або невідповідностей «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», умовам сьогодення і тим викликам, які виникли в ході повномасштабного вторгнення росії в Україну.

По-перше, одним з основних недоліків Конвенції є вузьке визначення захищених верств населення, яке обмежується національними, етнічними, расовими та релігійними групами. Виключення політичних, соціальних і культурних груп широко обговорюється сучасними вченими, зокрема В. Шабасом. Останній доводить, що подібна ситуація обмежує сферу переслідування за геноцид і не відображає ширшу реальність групового насильства [2]. Власне, злочини росіян в Україні тільки доводять важливість зауважень В.Шабаса. Більше того, обмежена соціальна база жертв геноциду, виключає звірства, скоєні проти політичних дисидентів, які також можуть бути кваліфіковані як акти геноциду. Зважаючи на масштаби арештів, заслань і страт української інтелігенції в 1920-1930-х, а також 1960-1970-х рр., подібне застереження видається актуальним і раціональним.

По-друге, недоліком можна вважати й вимогу наявності спеціального наміру («*dolus specialis*»). Ідея доведення того, що злочинці мали намір знищити групу «повністю або частково», наявність відповідних доказів, унеможлиблює доведення факту геноциду. Власне відсутнє поняття того, що може слугувати доказом. Законодавці під доказами розуміли прямий нормативний акт, в якому здійснювався заклик до повного або часткового знищення окремої групи

людей. Натомість в умовах сьогодення заклики, які здійснюються в російських засобах масової інформації, подібними доказами не вважаються. Як наслідок, винуватці масових звірств можуть unikнути звинувачень у геноциді, навіть якщо вони вчиняють широкомасштабне насильство проти групи людей.

Ще одним суттєвим недоліком Конвенції є її неоднозначне формулювання поняття «часткового». Незрозумілим залишається поріг для визначення того, яка частина групи має бути знищена для визнання геноциду. Одним із критиків цієї неточності є Д. Шеффер, який доводить, що вона може призвести до непослідовного застосування в міжнародних трибуналах злочину геноциду, адже визначення масштабу знищеної часткової групи населення є спірним [3].

Четвертим недоліком «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» є брак чітких механізмів правозастосування для запобігання геноциду. Хоча держави зобов'язані запобігати геноциду і карати за нього згідно зі статтею I, В Конвенції відсутні положення стосовно міжнародного втручання у випадку виявлення подібних фактів або у випадку прямої збройної агресії. Власне сучасна російсько-українська війна є яскравим прикладом цього недоліку, адже, злочини, які вчиняли і вчиняють окупаційні війська частіше кваліфікують як воєнні злочини, а не геноцид.

Недоліком Конвенції 1948 р. можна вважати також і те, що основна відповідальність за вчинення злочинів геноциду в основному покладається на державу, тоді, як окремі суб'єкти, які можуть вчинити подібні злочини, практично не розглядаються. В контексті сьогодення актуальним видається потреба внесення змін, адже приватні військові компанії і солдати, що працюють на них, також можуть вчинити злочини геноциду. В цьому контексті варто зауважити, що автор Конвенції польський юрист Рафаель Лемкін, вкладав у поняття геноциду значно ширше розуміння, але з огляду на політичні домовленості, від більшості з них відмовилися

Ще одним недоліком Конвенції можна вважати політичний характер міжнародних переслідувань, що часто є перешкодою до порушення справ про геноцид у Міжнародному кримінальному суді або інших трибуналах. Необхідність співпраці держав при поданні справ до МКС призвела до звинувачень у вибіркового правосудді того, що окремі держави уникають відповідальності.

Певні невідповідності сучасним вимогам є в нормах Конвенції, що визначають процедуру запобігання геноциду. Формально Конвенція зобов'язує держави запобігати геноциду, але не містить вказівок як це зобов'язання має бути виконане. Можна стверджувати, що в умовах сьогодення, відсутність конкретних превентивних заходів послаблює здатність міжнародної спільноти діяти перед обличчям нових загроз геноциду.

Суттєвими недоліками Конвенції є також відсутність норм, що дозволяють кваліфікувати злочини проти культури, як акт геноциду. Культурне знищення, таке як викорінення мови, традицій та спадщини, спочатку було включено до проекту, але під час переговорів було вилучено, в тому числі під впливом СРСР. В умовах сьогодення, відсутність подібної норми унеможливає захист культурної ідентичності окремих груп населення.

Також, Конвенція 1948 р. не розглядає як акт геноциду сексуальне насильство. Пізніше ця норма була врегульована іншими нормативними актами, але включення гендерно зумовлених злочинів до числа актів геноциду може покращити здатність Конвенції реагувати на реалії сучасних конфліктів.

Насамкінець, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього не адаптована до сучасних проблем, зокрема проблеми руйнування довкілля, яке непропорційно впливає на цілі групи населення.

Таким чином, аналізуючи текст «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», можна зробити кілька важливих висновків

щодо проблем правової інтерпретації поняття геноциду в сучасних умовах. По-перше, Конвенція 1948 року має низку застарілих положень, які не відповідають сучасним викликам, таким як агресія росії проти України. Важливим недоліком є обмежене визначення захищених груп – тільки національні, етнічні, расові та релігійні групи, що виключає політичні, соціальні чи культурні групи, хоча сучасні конфлікти часто націлені на останні.

По-друге, проблема доказування спеціального наміру (*dolus specialis*) залишається ключовою юридичною перепорою для кваліфікації певних дій як геноциду, оскільки наявність прямих доказів умислу злочинців в умовах сучасних конфліктів є складною для підтвердження. По-третє, нечітке трактування поняття «часткового» знищення групи викликає правові складнощі при застосуванні Конвенції в міжнародних трибуналах.

Окремо варто зазначити відсутність механізмів ефективного запобігання геноциду, що робить Конвенцію більше декларативним документом, ніж дієвим інструментом. Також звертається увага на виключення культурного геноциду та сексуального насильства як злочинів, пов'язаних із геноцидом, що обмежує правові можливості для захисту груп, які зазнають цих форм знищення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
2. Schabas W.A. Genocide in International Law. *The Crime of Crimes*. 2nd ed. Cambridge University Press; 2009. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511575556>.
- Scheffer D. Genocide and Atrocity Crimes. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*. 2006. Vol. 1: Iss. 3: Article 3. URL: <https://digitalcommons.usf.edu/gsp/vol1/iss3/3>.